

*Інна Левченко
(Переяслав-Хмельницький)*

РОЗВИТОК ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ПРИ ПІДТРИМЦІ МЕДИЧНИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ

У статті розглядаються окремі аспекти становлення фармацевтичної освіти в Україні у другій половині ХІХ - початку ХХ ст. завдяки підтримці та різносторонній допомозі членів науково-медичних товариств Харківщини і Київщини. Автором відмічається той факт, що погана організація підготовки фармацевтичних кадрів та їх нестача були основними чинниками відставання аптечної справи в дореволюційній Росії.

Автором проводиться аналіз становлення і розвитку фармацевтичної освіти в Україні у кінці ХІХ – початку ХХ ст., що дозволяє відновити накопичений упродовж певного часу освітній досвід та сприяти підготовці освіченого, творчого фахівця, зорієнтованого на особистий та професійний саморозвиток. У статті проводиться історичний аналіз впливу медичної інтелігенції, яка була невід'ємною частиною науково-медичних товариств, що дозволяє глибше розкрити всю важливість поширення та розвитку фармацевтичної освіти.

Автором висвітлюються головні завдання фармацевтичних товариств, які допомагали встановленню та зміцненню професійних контактів між фармацевтами з метою розвитку фармакології, забезпечення добробуту аптекарів, удосконаленню професійної майстерності фармацевтів.

У статті висвітлюється науково-педагогічна діяльність фундаторів фармацевтичної освіти, які були членами медичних наукових товариств. У дослідженні, присвяченому розвитку фармацевтичної сфери в Україні у кінці ХІХ - початку ХХ ст., згадуються Київське, Харківське та Новоросійське медичні товариства, які своєю діяльністю сприяли відкриттю фармацевтичних закладів.

Ключові слова: *фармацевтична освіта, медичні наукові товариства, громадсько-просвітницька діяльність, фундатори, члени товариств.*

Вивчення й аналіз становлення і розвитку фармацевтичної освіти в Україні у кінці ХІХ – початку ХХ ст. дозволяє відновити накопичений упродовж певного часу освітній досвід та сприяти підготовці освіченого, творчого фахівця, зорієнтованого на особистий та професійний саморозвиток. Історичний аналіз впливу медичної інтелігенції, яка була невід'ємною частиною науково-медичних товариств, дозволить глибше розкрити всю важливість поширення та розвитку фармацевтичної освіти. Саме ця галузь медицини потребує більш детального та поглибленого вивчення і дослідження.

Ряд видань довідкового та науково-пізнавального характеру містить інформацію про розвиток медицини, фармації та видатних учених-медиків (фармацевтів), які були членами Харківського і Київського медично-наукових товариств і які розвивали освітні й наукові традиції. Авторкою були використані дослідження М.Я.Сятиня [9; 10] та Б.Н.Салтикова [8], Р.В.Богатирьова, Ю.П.Спіженко, В.П.Черних [1], Перцева Ж.Н. [5] та ін. Важливим джерелом при вивченні даної теми є архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві [11].

Мета написання статті полягає в аналізі впливу медичних наукових товариств на розвиток фармацевтичної освіти в Україні у другій половині ХІХ - початку ХХ ст.

Реформаційні процеси кінця 50-х - початку 60 – х рр. ХІХ ст. відкрили нові можливості для виникнення й діяльності культурно-просвітницьких та професійних

організацій в Україні. Значне число небайдужих та підприємливих людей шукали шляхів для власної самореалізації, беручи активну участь у громадському житті провінційних центрів імперії.

Не залишились осторонь суспільно-корисної справи аптекарі Києва, які виступили з ініціативою створення Київського фармацевтичного товариства. Для того, щоб переконати власників аптек у необхідності заснування Товариства, група аптекарів міста 1 вересня 1860 р. звернулася з обіжником до вищезазначених осіб Київської, Волинської, Полтавської, Чернігівської та Мінської губерній [11, арк. 17].

Головними завданнями Київського фармацевтичного товариства, на думку фундаторів, мало стати встановлення та зміцнення професійних контактів між фармацевтами з метою розвитку фармакології, забезпечення добробуту аптекарів, удосконалення професійної майстерності фармацевтів. Одним із завдань товариство вважало надання матеріальної допомоги молодим спеціалістам під час складання ними іспиту для отримання ступеня аптекарського помічника або провізора, а також під час занять майбутніх фахівців за відповідним профілем в університеті. Високоморальним завданням фармацевтичного товариства можна вважати опіку над вдовами й сиротами померлих його членів та запобігання можливим шахрайствам сторонніх осіб під час оренди чи купівлі аптек [9, с. 223-225].

Видання фармацевтичної газети було одностайним рішенням членів Київського фармацевтичного товариства. У ній повинні були вміщуватися практичні поради для виготовлення нових препаратів і різні дані щодо використання всіх ліків; розпорядження уряду й відомчі інструкції, що регламентували б роботу як казенних, так і приватних аптек. У часописі мала публікуватися інформація про повідомлення оренди та продажу аптечних закладів та наявність вільних вакансій у них, реферативні огляди фахової літератури, некрологи відомих спеціалістів, звітні документи про прибутки і видатки товариства. Перераховані завдання фармацевтичного товариства мали забезпечити підвищення професійного рівня своїх членів, а також охопити впливом якомога ширше коло фармацевтів в Україні [11, арк. 16-17].

Щоб покривати видатки на видання газети та матеріально підтримувати діяльність товариства пропонувалось установити щорічні членські внески (по 1/4 копійки сріблом з кожного виписаного в аптеці рецепту і по одній копійці сріблом з кожного карбованця, отриманого фармацевтом заробітку). Віталися також добровільні пожертвування від членів товариства і благодійні внески від усіх осіб, які розуміли всю необхідність розвитку фармацевтики на українських землях. Зібраних коштів вистачило не тільки на нагальні проблеми, але й на благодійні справи (зокрема для матеріальної підтримки вдів та сиріт) [11, арк. 16-17].

Діяльність Київського фармацевтичного товариства гальмувала відсутність юридичного статусу зазначеного зібрання. Але завдяки ініціативній групі, яка в 1861 р. звернулася до київського губернатора П.Гессе з проханням розглянути проект статуту Київського фармацевтичного товариства, питання офіційного статусу було вирішено. У листі аптекарів зазначалося, що воно засновується з метою зібрання коштів для корисного виконання своїх професійних обов'язків та для можливості інформувати керівництво про потреби існуючих аптек [9, с. 225-226]. Після внесення змін щодо деяких положень статуту 4 травня 1863 р. Київське фармацевтичне товариство було юридично затверджено МВС Російської імперії [11, арк. 1-7].

Щоправда в 60-70-х рр. XIX ст. товариство фармацевтів не мало можливості ефективно працювати у фармацевтичній сфері. Їхній діяльності заважали труднощі, які полягали в недостатній кількості аптек у Києві та відсутності в достатній кількості висококваліфікованих фармацевтів, які могли підтримати товариство в організаційному та фінансовому відношенні. До того ж відкриття нових аптек, особливо в центральній частині міста, потребувало значних заощаджень, яких не було в достатній кількості. Не дивлячись

на проблеми, які виникали, у Києві поступово з'являлися нові аптеки, й до 1883 р. їх кількість збільшилася до 13 [4, с. 108-110].

Усі наукові товариства Харківського університету, у тому числі «Товариство випробувачів природи», «Товариство дослідних наук», «Товариство наукової медицини і гігієни», «Хірургічне товариство» та інші, відігравали значну роль у розвитку та становленні фармацевтичної освіти в Україні. Фундатори медичної та фармацевтичної освіти цікавилися проблемами благоустрою місцевих аптек, які були осередком забезпечення необхідними ліками для населення, створенням нових аптек та забезпеченням їх висококваліфікованими кадрами (фармацевтами).

Плідною щодо організації наукових досліджень у Харкові в другій половині XIX – на початку XX ст. була діяльність Харківського медичного товариства, створеного у 1861 р., що не підпорядковувалось університетській адміністрації. Документи свідчать, що зусиллями своїх членів (серед яких були представники професорсько-викладацького складу медичного факультету) Харківське медичне товариство перетворилося на процвітаюче прибуткове підприємство, яке створило численні лікувальні, наукові й навчальні підрозділи, наприклад, Жіночий медичний інститут, видавало періодичне видання і мало власне виробництво, медична продукція якого забезпечувала значну частину території Російської імперії [5].

У другій половині XIX ст. необхідність змін у системі фармацевтичної освіти ставала дедалі актуальнішою, але інституалізація вищої фармацевтичної освіти відбувалася надто сутужно й суперечливо. Обговорення різних варіантів реформування фармацевтичної освіти розпочалось на I фармацевтичному з'їзді у 1864 році, що відбувся у Москві. Серед делегатів були члени медичного товариства, які поряд з іншими висловилися на користь збільшення загальноосвітнього цензу фармацевтів і за розширення програми спеціалізованого викладання [8, с.4].

На II та III фармацевтичних з'їздах (1889 і 1899 рр.) були розглянуті питання щодо вдосконалення фармакології. Зокрема на II з'їзді, який проходив у столиці імперії, доповідачі неодноразово торкалися проблем розвитку та вдосконалення фармацевтичної галузі. Багато фармацевтичних товариств, учених і окремих фахівців-фармацевтів у своїх доповідях поділяли проблеми, які розглядалися на зібранні науковців, і пропонували шляхи розвитку фармакологічної сфери.

Під час засідання Харківського фармацевтичного товариства 1899 р. його учасниками наголошувалося: «недостаток образования очень вредно отзывается на нашем общественном и материальном положении». Користуючись підтримкою свого голови, професора А.Д.Чирікова, члени товариства розробили низку пропозицій щодо внесення змін до системи професійної підготовки фармацевтів. Саме на III Всеросійському фармацевтичному з'їзді були заслухані та прийняті до відома розроблені пропозиції українських учених [7, с. 354]. Для розвитку фармацевтичної сфери було оприлюднено окрему постанову «Ходатайствовать об учреждении при медицинских факультетах университетов самостоятельного фармацевтического отделения с трехлетним курсом, со значительно расширенной программой и собственными лабораториями по типу естественных отделений при физико-математических факультетах [6, с. 71-75]».

Варто зазначити, що деякі фармацевти не були зацікавлені в розвитку фармацевтичної справи. Справа в тому, що більш кваліфіковані службовці мали право на більш високу заробітну плату, тому багато аптекарів докладали зусиль, щоб загальмувати реформу і надалі мати змогу користуватися дешевою працею учнів-помічників.

Право організувати та фінансувати закордонні творчі поїздки українських науковців у період, що досліджується, надавалося науковим товариствам. Важливим нормативним документом, що створював умови та регламентував організацію і діяльність наукових товариств, став Університетський статут 1863 р. «До особливої переваги університету віднесено, – зазначалось у параграфі 9, – складання в ньому вчених спільнот, які

вправляються у словесності російській та древній, а також займаються розповсюдженням наук дослідних і точних, заснованих на достовірних началах [3, с. 102]». Включення цього пункту в розділ про способи розвитку наукової діяльності університетів підвищувало наукову значущість і престиж товариств, надавало їм юридичної визначеності.

Плідною щодо організації закордонних наукових відряджень у Російській імперії досліджуваного періоду була діяльність медичних товариств та організацій, що не підпорядковувались університетській адміністрації. По суті, вони були громадськими структурами й існували переважно на членські внески та приватні пожертвування.

Під час святкування двадцятип'ятиріччя Харківського медичного товариства Е.Ф. Беллін висловив думку щодо ролі громадськості у справі фінансування закордонних відряджень членів товариства. Він зауважив на вагомій підтримці громадськості, завдяки якій було зібрано 700 рублів сріблом для допомоги харківському хлопчику. Постраждала дитина від укусу скаженої собаки мала лікуватись у Парижі за методикою лікаря Л.Пастера. До медичного інституту у Франції хлопчика мали можливість супроводжувати члени товариства Мотте й Протопопов. Метою їхньої поїздки було ознайомлення з методикою лікування Л.Пастера та вдосконалення знань про застосування фармацевтичних засобів при даному захворюванні [12, с. 78].

За підтримки Харківського фармацевтичного товариства в закордонні поїздки їздили не лише науковці, а й студенти-практиканти, які намагалися переймати досвід в іноземних колег. Рекомендації отримували до західноєвропейських навчальних закладів найбільш обдаровані його студенти, випускники, молоді вчені, які знали іноземні мови й мали певний рівень і характер освіти. Науковці Імператорського Харківського університету ставили за мету студентам-фармацевтам під час перебування за кордоном прослухати лекції й відвідати семінари з двох-трьох спеціальностей, попрацювати в сучасно обладнаних лабораторіях під керівництвом видатних учених, у бібліотеках, над рукописами дисертацій, налагодити наукові контакти, познайомитися з науковими публікаціями, ще не відомими на Батьківщині, тощо.

3 вересня 1900 – по вересень 1901 р. лаборант Харківського університету М.О.Валяшко досліджував рослини й речовини рослинного походження у фармацевтичному інституті Марбурга під керівництвом професора Е.Шмідта, опрацював наукову літературу з фармацевтики, слухав лекційні курси з хімії і бактеріології. Він також оглянув інститут фармацевтичної хімії і фармакогнозії Бернського університету, фармацевтичні інститути Мюнхенського й Віденського університетів [2, с. 9].

Деякі харківські учені-медики (фармацевти) відвідували численні конгреси, з'їзди, всесвітні виставки, що сприяло формуванню міждисциплінарного поля наукових інтересів. Інформація про участь у цих заходах і навіть звіти звичайно публікували в «Записках Харьковского университета».

Варто згадати Південноросійське товариство продажі аптекарських товарів (ПТПАТ), яке було засноване у 1881 р. з самого початку своєї діяльності воно посідало міцні позиції на ринку ліків. У його статуті зазначалося, що товариство створюється з метою забезпечити збут (як у межах Росії, так і за кордоном) аптекарських товарів та патентованих лікарських засобів найвищої якості, зосереджених на київському складі братів Марцинчиків [1, с. 80]. Різноманітні медичні і фармацевтичні товари (у тому числі хірургічні інструменти, санітарне устаткування, медикаменти, дезінфекційні засоби, обладнання для аптек та лікарень тощо) ПТПАТ постачало до багатьох державних і приватних закладів.

Аптечні склади Київського, Віленського й Одеського військових округів, адміністрації казенних та приватних залізниць, Київське, Подільське, Волинське лікарські відділення, більшість санітарних управ, клініки і лабораторії університету св. Володимира, київські шпиталі значились у списку постійних клієнтів товариства продажі аптекарських товарів. Для того щоб задовольнити попит широкого кола своїх потенційних клієнтів у 1913 р. товариство мало у своїй власності шість крамниць, а також відкрило і виробничу

лабораторію, згодом реорганізовану в завод (нині – Київський завод медпрепаратів) [10, с. 58-59].

У кінці XIX – на початку XX ст. у Києві існувало вже кілька аптекарських товариств: «Юго-западный союз фармацевтов», «Киевское фармацевтическое общество взаимопомощи». Найбільш плідною у галузі фармакології можна назвати діяльність Київського товариства аптекарів, головував у якому магістр фармації Ян Адольфович Марцинчик (власник аптеки на Хрещатику). Саме товариство аптекарів ініціювало відкриття при першому Хіміко-фармацевтичний та Бактеріологічний інститутів. Заснування цих наукових закладів мало велике значення для подальшого розвитку аптечної справи як у столиці, так загалом і в Україні.

Зазначений стан справ у галузі фармацевтики свідчив про те, що Київ і Харків у той час мали достатню кількість спеціалістів фармації, повсякденна діяльність яких значною мірою забезпечувала задовільний стан здоров'я мешканців указаних місцевостей. Члени професійних та комерційних товариств фармацевтів, дбаючи про власні інтереси, разом з тим займалися гуманітарною та благодійницькою діяльністю, неодмінно приходили на допомогу тим власникам аптек, які в силу різних причин опинялися у скрутному матеріальному становищі. Цим аптекарі здобули собі авторитет і повагу місцевих жителів.

Серед умов формування творчого потенціалу науковців-медиків (фармацевтів) досліджуваного періоду слід відмітити: стимулювання ними власної творчості і творчого підходу до виконання професійних обов'язків; створення в підрозділах медичних товариств атмосфери, що сприяла реалізації природоповідних можливостей і здібностей; активна і різнобічна науково-педагогічна діяльність.

Можна сказати, що у другій половині XIX – на початку XX ст. стажування професорських стипендіатів, творчі поїздки до зарубіжних науково-освітніх центрів були невід'ємною складовою підготовки фахівців у фармацевтичній галузі. Закордонні відрядження, які здійснювались з ініціативи учених і не відповідали планам організації, навчально-виховному процесу університетів підтримувалися матеріально науковими товариствами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богатирьова Р.В. Історія фармації України / Р.В.Богатирьова, Ю.П.Сніженко, В.П.Черних. – Харків, 1999. – С. 171.
2. Валяшко Н.А. Отчет о заграничной командировке / Н.А. Валяшко // Записки Императорского Харьковского Университета. – СПб., 1902. – Кн.1. – С.19.
3. Высочайше утвержденный Общий устав Императорских российских университетов от 18 июня 1863 г. / Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. – Том 38 (1863). Отделение перовое. – СПб.: Типография 2-го отделения собственной Е.И.В.канцелярии, 1866. – 1073с.
4. Галайба В. 1200 метрів історії / В. Галайба // Хрещатик: Культурологічний путівник. – К., 1997. – С. 108-110.
5. Перцева Ж.Н. Роль медицинской профессуры Харьковского университета в создании и деятельности Харьковского медицинского общества / Ж.Н. Перцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/537>.
6. Постановление III Всероссийского съезда // Фармацевт. – 1900. – №3. – С.71-75.
7. Протокол заседания Харьковского фармацевтического общества от 8 сентября 1899 года // Фармацевт – практик. – 1900. – №11. – С.354.
8. Салтыков Б.Н. К вопросу о фармацевтическом образовании / Б.Н. Салтыков. – М., 1915. – 71с.
9. Сятиня М.Я. Історія фармації: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / М.Я. Сятиня. – Львів, 2002. – 622с.

10. Сятиня М.Я. Фармацевтична справа в Україні : Минуле. Сьогодення. День прийдешній / М.Я. Сятиня. – К., 1998. – 112с.
11. Центральний державний історичний архів України в М.Києві. – Ф. 442. – Оп. 38. – Спр. 231. – Арк. 42.
12. 100-летие Харьковского медицинского общества. 1861-1961. – Харьков: Здоровье, 1965. – 260 с.

REFERENCES

1. Bohatyrova R.V. Istoriya farmatsiyi Ukrayiny / R.V.Bohatyrova, Yu.P.Snizhenko, V.P.Chernykh. – Kharkiv, 1999. – S. 171.
2. Valyashko N.A. Otchet o zagranichnoy komandirovke / N.A. Valyashko // Zapiski Imperatorskogo Kharkovskogo Universiteta. – SPb., 1902. – Kn.1. – S.19.
3. Vysochayshe utverzhdenyy Obshchiy ustav Imperatorskikh rossiyskikh universitetov ot 18 iyunya 1863 g. / Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy Imperii. Sobranie vtoroje. – Tom 38 (1863). Otdelenie perove. – SPb.: Tipografiya 2-go otdeleniya sobstvennoy E.I.V.kantselyarii, 1866. – 1073s.
4. Halayba V. 1200 metriv istoriyi / V. Halayba // Khreshchatyk: Kulturolohichnyy putivnyk. – K., 1997. – S. 108-110.
5. Pertseva Zh.N. Rol meditsinskoy profesury Kharkovskogo universiteta v sozdanii i deyatelnosti Kharkovskogo meditsinskogo obshchestva / Zh.N. Pertseva [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/537>.
6. Postanovlenie III Vserossiyskogo sezda // Farmatsevt. – 1900. – №3. – S.71-75.
7. Protokol zasedaniya Khar'kovskogo farmatsevticheskogo obshchestva ot 8 sentyabrya 1899 goda // Farmatsevt – praktik. – 1900. – №11. – S.354.
8. Saltykov B.N. K voprosu o farmatsevticheskom obrazovanii / B.N. Saltykov. – M., 1915. – 71 s.
9. Syatynya M.Ya. Istoriya farmatsiyi: navchalnyy posibnyk dlya vyshchykh navchalnykh zakladiv / M.Ya. Syatynya. – Lviv, 2002. – 622 s.
10. Syatynya M.Ya. Farmatsevtichna sprava v Ukrayini: Mynule. S'ohodennya. Den pryudeshniy / M.Ya. Syatynya. – K., 1998. – 112 s.
11. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny v M.Kyyevi. – F. 442. – Op. 38. – Spr. 231. – Ark. 42.
12. 100-letie Kharkovskogo meditsinskogo obshchestva. 1861-1961. – Kharkov: Zdorovye, 1965. – 260 s.

Левченко И. Развитие фармацевтического образования в Украине во второй половине XIX – начала XX ст. при поддержке медицинских научных обществ.

В статье рассматриваются отдельные аспекты становления фармацевтического образования в Украине во второй половине XIX-начале XX в. благодаря поддержке и разносторонней помощи членов научно-медицинских обществ Харьковщины и Киевщины. Автором отмечается тот факт, что плохая организация подготовки фармацевтических кадров и их недостаток были основными факторами отставания аптечного дела в дореволюционной России.

Автором проводится анализ становления и развития фармацевтического образования в Украине в конце XIX - начале XX в., что позволяет восстановить накопленный в течение определенного времени образовательный опыт и способствовать подготовке образованного, творческого специалиста, ориентированного на личное и профессиональное саморазвитие. В статье проводится исторический анализ влияния медицинской интеллигенции, которая была неотъемлемой частью научно-медицинских обществ, что позволяет глубже раскрыть всю важность распространения и развития фармацевтического образования.

Автором освещаются главные задачи фармацевтических обществ, которые помогли установлению и укреплению профессиональных контактов между фармацевтами с целью развития фармакологии, обеспечения благосостояния аптекарей, усовершенствования профессионального мастерства фармацевтов.

В статье освещается научно-педагогическая деятельность основателей фармацевтического образования, которые были членами медицинских обществ. В исследовании, посвященном развитию фармацевтической сферы в Украине в конце XIX-начале XX в., упоминаются Киевское, Харьковское и Новороссийское медицинские общества, которые своей деятельностью способствовали открытию фармацевтических заведений.

Ключевые слова: *фармацевтическое образование, медицинские научные общества, общественно-просветительская деятельность, основатели, члены обществ.*

Levchenko I. Development of pharmaceutical education in Ukraine in the second half of XIX - early XX century. with the support of medical scientific societies.

The article deals with some aspects of the formation of pharmaceutical education in Ukraine in the second half XIX- early twentieth century. thanks to the support and aid versatile member of the Scientific Medical Societies of Kharkiv and Kyiv. The author observed the fact that the poor organization of training of pharmaceutical personnel and their lack of lag factors were the main pharmacy in pre-revolutionary Russia.

The author analyzes the formation and development of pharmaceutical education in Ukraine in the late XIX - early XX century., Which allows you to recover accumulated over time educational experience and promote the production of educated, creative professionals oriented to personal and professional self-development. The article is a historical analysis of the impact of medical intelligentsia, which was an integral part of the scientific and medical societies, allowing deeper to reveal the importance of expansion and development of pharmaceutical education.

The author describes the main objectives of pharmaceutical companies, who helped establish and strengthen professional contacts between pharmacists to develop pharmacology, welfare pharmacists, improving professional skills of pharmacists.

The article highlights the research and teaching activities founders of Pharmaceutical Education, who were members of the medical scientific societies. In a study on the development of the pharmaceutical sector in Ukraine at the end XIX- early twentieth century. Mentioned Kyiv, Kharkiv and Novorossiysk Medical Society, whose activities contributed to the discovery of pharmaceutical establishments.

Keywords: *pharmaceutical education, medical scientific societies, social and educational activities, founders, members of societies.*

Одержано 13.09.2014